

**ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Здатність до творчої самореалізації є актуальною професійною якістю фахівців, потребу в якій відчуває наразі суспільство. Багатство індивідуальності людини та реалізація її особистісних сутнісних сил є критерієм не лише її власного саморозвитку, а й гармонійного суспільного розвитку.

Проектування зазначеної проблеми в систему професійної підготовки майбутніх учителів передбачає необхідність розвитку особистісно-сислової сфери студентів, допомоги їм в усвідомленні власних потенційних можливостей, навчання механізмів рефлексії й творчості, орієнтації на постійний саморозвиток. Лише вчитель, який керується в професійній діяльності власними переконаннями, інтересами й цілями, який аналітично підходить до розв'язання педагогічних завдань, тобто володіє механізмами творчої самореалізації, здатний ефективно застосувати загальні знання крізь призму своєї індивідуальності в конкретній ситуації відповідно до кожного окремого учня.

Предметом психологічного дослідження проблема самореалізації стала із середини ХХ століття З тих пір вивчалися різні аспекти самореалізації:

- потребнісно-мотиваційна основа самореалізації (А. Маслоу, К. Роджерс, Д. Леонт'єв, В. Созонов);
- самореалізація як процес (Л. Виготський, О. Вітківська, В. Демиденко, О. Киричук);
- об'єктивний і суб'єктивний результат самореалізації (Д. Леонт'єв);
- особистісні якості необхідні для самореалізації (А. Бодалєв, Л. Рудкович).

Як бачимо, проблема самореалізації особистості розглядалась психологами різнобічно. Проте для нашого дослідження важливо: 1) чітко розмежувати споріднені поняття «самореалізація» і «самоактуалізація»; 2) з'ясувати, які особистісно-професійні якості необхідно формувати у майбутніх учителів, щоб вони могли творчо втілити свої знання й уміння в професійній діяльності; 3) розгляд можливих методів навчальної діяльності для розвитку рефлексивних умінь студентів.

Сутність поняття «самореалізація» багато в чому збігається з поняттям «самоактуалізація» в тому аспекті, який стосується саморозвитку. Проте сучасні науковці наголошують на теоретичній некоректності ідентифікації самореалізації й самоактуалізації. Вони розмежовують зазначені поняття, відзначаючи, що самоактуалізація — це свого роду «досамореалізація», певний процес оживлення, активізації (актуалізації) наших потреб, мотивів, задумів, надання їм загостреної, емоційно забарвленої форми; це процес спонукання до дії самого себе. Водночас самореалізація — це усвідомлений виконавчо-результативний процес саморозвитку (самоосвіти, самовиховання, саморегуляції, самооцінки). Відбувається самореалізація уже на основі підготовчої, мобілізуючої роботи самоактуалізації і ці тісно пов'язані внутрішні процеси являють собою цілісний зв'язок під час самобудівництва й саморозвитку особистості [4, с. 8].

Предметна реальність соціально вагомого внеску (опредметнення себе в об'єкті чи в іншому суб'єкті, власне прирощення), який здійснює суб'єкт, є тим критерієм, який дозволяє розмежовувати самореалізацію з такими близькими за значенням поняттями, як самовираження, саморозвиток, самоактуалізація. На відміну від останніх, самореалізація завжди є продуктивною. Опредметнивши свої знання, індивідуальні здібності та можливості в суспільстві, особистість збагачує його, сприяє його розвитку.

Залежність актуальності потреб від віку людини дослідив В. Созонов. Науковець виявив, що якщо в ранньому дитинстві найбільш актуальна потреба в захищеності, в підлітковому віці — в самоствердженні, у юнацькому — у смислі життя, прагненні відчутти себе особистістю, то потреба в самореалізації як творчій, перетворюючій діяльності особливо гостро постає перед людиною в більш зрілому віці [7, с. 29]. Як свідчить практичний досвід психологів, усвідомлення потреби в самоактуалізації та самореалізації виникає лише на певному рівні розвитку індивідуальності й пов'язане з досить високим рівнем її саморозуміння [3, с. 173].

У зв'язку з цим виникає питання, наскільки рівень саморозуміння студента вищого педагогічного закладу відповідає зазначеним вимогам з метою підготовки його до творчої самореалізації у професійній діяльності. Не викликає сумніву те, що майбутні фахівці володіють певними уявленнями про власні інтереси, здібності, що виявилось у їхньому професійному виборі. Проте саморозуміння людини в контексті самореалізації в професійній діяльності передбачає врахування нею не лише її суто особистісних, але й професійних якостей, співвіднесення професійних вимог із власними знаннями, уміннями та навичками. Багаторічний досвід роботи автора в педагогічному університеті підтверджує, що образ «Я-професійне» для майбутнього вчителя має невизначений, абстрактний характер, студент не повністю усвідомлює, що саме складає сутність майбутньої спеціальності, а тому процес підготовки майбутніх фахівців до творчої самореалізації в професійній діяльності буде спрямований на подолання цього недоліку.

Саморозуміння особистості тісно корелює з її зрілістю, показником якої й одночасно умовою її досягнення виступає, згідно з дослідженнями Н. Бродовської і А. Реан, потреба в самореалізації [2, с. 181].

Важливим для нашого дослідження є твердження науковця про те, що потреба в самореалізації задовольняється лише в тій діяльності, яка втілює особливий особистісний смисл для людини, що самореалізується, тобто є значимою, передбачає усвідомлення причини і наслідки цієї діяльності.

Аналіз психологічної літератури дозволяє нам виділити важливі поняття, через які розкриється сутність процесу самореалізації — це рефлексія (саморозуміння, самопізнання, самооцінка), цілеспрямованість, активність, творчість та розвиток. Розглянемо їх детальніше.

Усвідомлення виявлення творчих можливостей, важливої сутнісної характеристики самореалізації, передбачає в процесі формування готовності майбутніх учителів до творчої самореалізації в професійній діяльності залучення таких складових частин самосвідомості як саморозуміння, самопізнання, самооцінка. Ці особистісні утворення складають когнітивну основу самореалізації, без якої вона неможлива. Незважаючи на подібність, кожне із зазначених понять має своє системне навантаження в системі самосвідомості і безпосередньо впливає на продуктивність самореалізації.

Саморозуміння та самопізнання активізуються, коли особистість здійснює певні вчинки, у процесі практичної діяльності. Порівнюючи власні результати з результатами інших людей, індивід виявляє в собі невикористані резерви, можливості й відповідно до цього планує наступний рівень самореалізації. Розуміючи себе, ми разом з тим осмислюємо, аналізуємо, перетворюємо й створюємо себе для того, щоб потім у вигляді збагачених сутнісних сил (індивідуальних якостей) втілити цей результат самопізнання та саморозуміння в нову практичну діяльність. Необхідно відзначити, що неповне або хибне уявлення про себе нерідко призводить до неправильного вибору, провокує невпевненість і сумніви в реалістичності своїх планів, істотно знижує відкритість людини до нового досвіду [3, с. 174]. Самооцінка як підсумок процесу самопізнання й саморозуміння особистості, виконує своєрідну корегуючу функцію відносно самореалізації. Завдяки самооцінці особистість змінює уявлення про себе, а отже, піддає корекції й цілі самореалізації. Таким

чином, використання результатів самосвідомості виступає внутрішнім регулятором досліджуваного процесу.

Цілеспрямованість самореалізації, виходячи з її визначень, є важливою ознакою цього процесу. Так, В. Доній, Г. Несен, Л. Сохань вважають, що самореалізація «охоплює весь шлях внутрішньої, індивідуальної мети — від першої думки про неї і аж до матеріального опредметнення» [6, с. 171]. Згідно з дослідниками, авторство в цілеутворенні (цілі діяльності задаються зовні чи визначаються суб'єктом діяльності) є тим критерієм, який відрізняє реалізацію особистості від самореалізації. Якщо реалізація притаманна будь-якій діяльності людини, коли об'єктивно опредметнюються її властивості, то процес самореалізації відбувається лише за умов виконання діяльності, зумовленої не необхідністю, а власними інтересами і цілями [6, с. 172].

Здатність особистості визначати цілі своєї діяльності тісно пов'язана з усвідомленням нею власного потенціалу та специфіки роботи, яка виконується. Дослідження психологів доводять, що наявність чітких цілей, як особистих, так і професійних, уявлення про себе як сильну особистість, спроможну керувати процесом життя та осмислення життя в цілому сприяють реалізації потенціалу вчителя.

Гармонійне й продуктивне поєднання ініціативи й відповідальності дозволяє особистості повністю зберегти автономію, підтримати високий рівень активності, орієнтує її на творче виявлення своїх здібностей, а не копіювання готових зовнішніх моделей [1, с. 116]. Активність є тим засобом і способом, який дозволяє особистості суб'єктивувати досвід людства та втілити його в життя з уже новим індивідуалізованим змістом. А оскільки основною якістю активності є її належність суб'єкту, поза яким вона не існує [1], доходимо висновку про те, що самореалізуюча особистість має виступати суб'єктом діяльності, яку вона виконує. Водночас, як підкреслюють психологи, самореалізація є процесом, який веде до перетворення особистості на суб'єкта життя [6, с. 172].

Відтак самореалізація та становлення суб'єкта життя є взаємозалежними поняттями. Самореалізацію може здійснити лише особистість, що виступає суб'єктом діяльності, свідомо визначає цілі своєї діяльності й творчо реалізовує їх. Неможливість зведення самореалізації до ізольованого акту діяльності передбачає її повторення з якісно новими результатами та на основі якісно нових досягнень, що сприяє збагаченню досвіду суб'єкта діяльності й перетворює його на суб'єкт життя.

Самореалізація, як і суб'єктність, виявляється через діяльну позицію, у якій життєва активність поєднується з високим рівнем розвитку рефлексії. А отже, творча самореалізація можлива за умови, якщо особистості, яка її здійснює, властива суб'єктність, що передбачає активність, ініціативність, рефлексію, відповідальність.

Доречно підкреслити, що творчість є невід'ємною ознакою самореалізації. Більше того, аналіз сутнісних характеристик самореалізації та творчості дозволяє дослідникам поставити знак рівності між цими поняттями як проявами самотворення, самовираження, виходу за межі власного Я [5].

Дійсно, шлях самореалізації, як і творчості, передбачає зміни, намагання апробації в житті невідомого, уникнення адаптації. Остання виступає життєвим антиподом самореалізації, повній ризику, суб'єктних переживань і творчих зусиль. Так, творчий потенціал, який розглядається І. Семеновим, С. Степановим та іншими як джерело самореалізації, трактується представниками гуманістично-рефлексивної психології психоенергетичним напруженням, «яке виникає між устремліннями, можливостями й реальним життям людини, та реалізується в рефлексивно творчому зусиллі» [8, с. 153].

Для того, щоб забезпечити творчу самореалізацію майбутніх учителів у професійній діяльності, необхідно наповнювати навчальний процес завданнями, які б допомагали формувати в студентів розглянуті вище особистісно-професійні якості.

Наведемо приклад проблемно-творчого завдання, яке ми пропонуємо студентам,

майбутнім учителям англійської мови, з метою розвитку їх рефлексивних умінь через аналіз їх способів професійної діяльності, яку вони проектують, та осмислення педагогічної діяльності.

Розглядається конкретна методична ситуація: вчитель планує пояснити учням утворення спеціального питання в теперішньому простому часі (*Present Indefinite Tense*). Враховуючи особливості пам'яті молодших школярів, він має зробити вибір способу діяльності: а) дати дітям установку на запам'ятовування; б) зафіксувати алгоритм утворення спеціального питання теперішнього простого часу у схемі чи таблиці; в) запропонувати учням казку про питальні слова та допоміжні дієслова, які використовуються в утворенні спеціальних питань. Майбутнім учителям надається свобода вибору способів пояснення нової граматичної теми, що спонукає їх до активізації методичних, психолого-педагогічних та спеціальних знань, оцінки ефективності запропонованих способів, зіставлення даних способів діяльності з прогнозованими результатами. Вибір студентів обов'язково повинен супроводжуватись обґрунтуванням та демонстрацією свого способу діяльності. Після виступу кожного із студентів групи надається можливість у результаті колективної рефлексії оцінити продемонстровані способи діяльності відповідно до таких критеріїв: 1) вікова доступність; 2) опора на освоєні учнями знання; 3) неординарність; 4) пов'язаність з інтересами учнів. Подібна практична діяльність допомагає майбутньому фахівцеві розкрити свої творчі предметно-практичні можливості, оцінити їх у порівнянні із можливостями товаришів, оцінити свою професійну готовність та намітити собі план професійного розвитку. Професійно спрямовані проблемні завдання сприяють усвідомленню студентами того, що педагогічна діяльність не є стандартизованою, заданою зверху діяльністю. Її смисл полягає у творчому виборі способів, методів та форм діяльності з метою творчого розвитку учнів, організації творчої співпраці з учнями. І здійснити все це покликаний учитель — суб'єкт професійної діяльності.

Підводячи підсумок зазначеного, вважаємо за необхідне зазначити таке: 1) самоактуалізація і самореалізація є спорідненими процесами, що слугують для забезпечення саморозвитку особистості; проте вони не є тотожними, самоактуалізація як процес активізації мотивів, потенцій особистості передують самореалізації, яка є виконавчо-результативним процесом, усвідомленим утіленням актуалізованих можливостей та здібностей особистості; 2) для того, щоб забезпечити можливість творчої самореалізації майбутнього вчителя у професійній діяльності, необхідно у нього сформулювати такі професійно-особистісні якості: активність; цілепокладальні уміння; здатність постійно піддавати рефлексії свої знання, уміння та свою професійну діяльність; здатність виходити у роботі за межі формату, стандарту; прагнення до постійного особистісного й професійного самовдосконалення, саморозвитку; 3) методи смислових, професійно орієнтованих запитань до самого себе про способи, цілі, засоби діяльності та про себе в діяльності, свої почуття, ставлення до професійної діяльності, а також різноманітні проблемно-творчі завдання сприяють розвитку рефлексивних умінь студентів та готують їх до творчої самореалізації в професійній діяльності.

Нашу подальшу дослідницьку діяльність будемо спрямовувати на розгляд ефективних методів підготовки майбутніх учителів до творчої самореалізації в професійній діяльності на початковому етапі навчання у вищому педагогічному закладі.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. — М. : Мысль, 1991. — 300 с.
2. Бродовская Н. В. Педагогика и психология : учебник для вузов / Н. В. Бродовская, А. А. Реан. — СПб. : Питер, 2001. — 304 с.
3. Вітківська О. І. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості / О. І. Вітківська //

Педагогіка і психологія. — 1998. — № 3. — С. 171-179.

4. Левченко Л. С. Творча самореалізація старшокласників у науково-дослідницькій діяльності шкіл нового типу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Л. С. Левченко. — Х. — 1999. — 19 с.

5. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. пос. для студ. пед. вузів / П. А. М'ясоїд. — К. : Вища шк., 2000. — 479 с.

6. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч. метод. посібник / [за ред. В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань]. — К. : 1996. — 791 с.

7. Созонов В. П. Воспитание на основе потребностей человека / В. П. Созонов // Педагогика. — 1993. — № 2. — С. 28-32.

8. Степанов С. Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций / С. Ю. Степанов. — М. : Наука, 2000. — 147 с.

У статті порівнюється сутність понять «самореалізація» і «самоактуалізація»; розглядаються особистісно-професійні якості, які необхідні майбутнім фахівцям для їх творчої самореалізації в професійній діяльності; пропонуються методи формування рефлексивних умінь студентів.

Ключові слова: творча самореалізація, рефлексія, цілеспрямованість, активність, творчість, саморозвиток.

В статье сравниваются понятия «самореализация» и «самоактуализация»; рассматриваются личностно-профессиональные качества, необходимые будущим учителям для их творческой самореализации в профессиональной деятельности; предлагаются методы формирования рефлексивных умений студентов.

Ключевые слова: творческая самореализация, рефлексия, целенаправленность, активность, творчество, саморазвитие.

In the article the essence of the notions «self-realization» and «self-actualization» is compared; personal and professional qualities, necessary for future teachers to realize themselves in their professional activities, are considered; methods of reflective skills formation are suggested.

Key words: self-realization, reflection, purpose orientation, activity, creativity, self-development.